

|96| <9r>

ORATIO II

habita XV Kal. Novembris anno MDCC
cuius argumentum

HOSTEM HOSTI INFENSIOREM INFESTIOREMQUE
QUAM STULTUM SIBI ESSE NEMINEM.

[1] Si quis forte vestrum hanc rerum universitatem cogitatione et mente complexus, cuncta sane, quae coelo, terra marique continentur, ea certo rectoque foedere sibi omnia constare, et quod cuique semel a mundi primordiis attributum est munus, id ‘uno’ aequabilique, ‘ut aiunt, tenore’ fungi, et perennes, ad quos nata sunt, usus afferre animadvertat, is plane ea omnia ad aeternum exemplar facta aeternoque consilio regi affirmare non dubitaverit. At vero, si is eadem cogitationis contentione ad hominum genus conversus in eorumdem contemplatione mentis aciem attendat, ubi eorum nedum diversa et contraria, sed a sua communique natura aliena atque abhorrentia studia notaverit; ubi quam miris, immo <9v> miseris modis quemque eorum in singulis temporis punctis alium a se atque alium fieri et in hora sibimet displicere deprehenderit; ubi eos veritatis amatores et erroribus circumfusos, ratione praeditos et ad libidinem pronos, admiratores virtutis et in vicia demersos, appetentes felicitatis et miseriis coopertos, immortalitatis avidos et in ocio, de quo aequae ac de morte ‘siletur’, marcescentes contulerit, vereor ne non is in impiam illam temere eat sententiam, ‘perpetuis’ coelestium corporum ‘conversionibus’ et attritu quandam e coelo excidisse ‘humani generis serendi’ materiam eamque ‘forte fortuna’ ‘in terras’ sparsam et satam homines citra omne propositum produxisse. Sed ei rectius ac penitius hanc ipsam rem intuenti quam longissime a ratione alienum videbitur, et ‘quod omnium mentes aspernentur ac respuant’, quod inanima aut animantia quidem rationis tamen expertia aeterno consilio facta sint et divina providentia regantur, unum vero hominem, creaturarum rerum omnium principem, ‘ad’ cuius ‘commoditates et usus tantam rerum ubertatem natura’ genuit, ut ei terrae omnes cunctaque maria pateant pareantque, ipsum fortuito natum et fortunae casibus huc illuc iactandum exortum esse existimemus.

[2] Cum haec ita sint, et tamen humanam naturam in nobis absurdam minimeque sibi aptam, immo plane a semet ipsa abhorrentem sentiamus, hinc factum est ut veteres, sive vates illi sint sive in sacris initiisque tradendis divinae mentis interpretes, quum nos ob aliqua scelera in vita superiore a nobis in nos admissa poenarum caussa luendarum <10r> natos esse dixerunt, aliquid veri dixisse videantur. Enimvero poena, et quidem omnium acerbissima poena, est vita quam stulti degunt. Nec vero eam pendunt ob illa, quae theologi poetae comminiscuntur, delicta, quae, cum non etiam essemus, haudquaquam admittere poteramus, sed quia in aeternam illam facimus legem, qua Deus Opt. Max. hanc totius mundi civitatem fundavit; quod, omnia si se et universi rem publicam salvam velint, reliqua creata, suam cuiusque naturam, homo vero sapientiam ducem sequatur. Eius legis tot sunt digito omnipotenti |100| perscripta capita, quot sunt rerum naturae et potestates. Sed illud, quod ad rem nostram facit, de homine conceptum recitemus: «Homo mortali corpore, aeterno animo esto; ad duas res, verum et honestum, sive adeo Mihi uni, nascitor; mens verum falsumque cognoscito; sensus menti ne imponunto; ratio vitae auspiciam, ductum imperiumque habeto; cupiditates rationi ancillantur. Ne mens de rebus ex opinione, sed sui conscia iudicato, neve animus ex lubricitate, sed ratione bonum amplectitor; bonis animi artibus aeternam sibi nominis claritudinem parato; virtute et constantia humanam felicitatem indipiscitor. Si quis stultus, sive per malam fraudem, sive per luxum, sive per ignaviam, sive adeo per imprudentiam ‘secus faxit’, perduellionis reus sibi ipse bellum indicito».

[3] Lex igitur, quam Deus humano generi sanxit, sapientia est. Si sapientiae studiis animum adiungamus, naturam sequimur; sin ab ea ad stultitiam traducamur, a nostra declinamus natura, et in eam facimus legem, cuius sanctio tam <10v> exprompta et parata ostentat supplicia, ut repraesentata poena sit ipsa fraus; et ne quam carnifex moram faciat, qui damnatis compedes, manicas boiasque constringat, in cruciatum agat uncoque trahat, eam a semet ipsis poenam tanta diritate exigunt ac duricie, ut hodierno die vobis proponere audeam: Hostem hosti infensorem infensoremque quam stultum sibi esse neminem.

[4] A vobis modo, lectissimi adolescentes, qui, beata indole a stultitia aversi, ad sapientiae studia animos

appulistis; a vobis, qui sapientiam profitemini, vos quidem officiis, amplissimi patres, vos autem institutionibus, doctissimi antecessores, etiam atque etiam rogo quaesoque ut aequas mihi praeberere ac paratas aures ne |102| recusetis, unice operam daturō, ut quicquid molestiae huic orationi verba et stylus attulerit, id ipsum gravitate rerum et temporis brevitate leniatur.

[5] Equidem possem ex omni temporum memoria foedas atrocesque hostium clades repetere; sed quaenam sunt rerum gestarum historiae, qui annales, qui commentarii, in quibus non eius modi

‘multa dictu gravia, perpessu aspera’

legentibus passim prostent?

[6] Ne igitur in authoribus recitandis sim multus, vos, quaeso, trucem ipsam ac terribilem proeliorum imaginem animo conformate. Ubi imperatores utrinque e castris eductis et in acie instructis copiis pugnae signum dederunt, et confestim, sublato utrinque clamore, feroces viri concurrunt et commissum proelium ineunt, quae tum infensa infestaque in cuiusque pectore odia excitantur? quam inexorabiles irae effervescunt? quam ‘infractus’, audaciae comes, <11r> ‘furor’ mentes occaecat? quam impotens occidionis libido animos occupat? Omnes truci atque efferato vultu sibi ultro citroque minantur excidium; quisque ardentibus oculis patentem in hoste vulnere quaerit locum, pugnaci petit manu, infesto transigit ferro. Si alteri repulsi referunt pedem, alteri insistunt; si hi ordinem obtineant, illi impetum faciunt; utra turbata acie, altera ingruit. Ubi stataria rem gerunt pugna stantes et conferti, vir virum neci dedit; ubi circumducto agmine proeliantur, praetereundo mutuas sibi dant clades; aliis occumbentibus, alii ex integro pugnam ineunt; si qui, labore et vulneribus fessi, cedunt, ‘recentes’ et ‘integri’ restituunt proelium. Nihil student, nisi caedem facere; nihil affectant, nisi strages edere; id unum gestiunt, afferre clades. In vulneribus, in occidionibus toti sunt. At ubi victoria parta est, ibi non sine ingenti horrore luctuque maximo videre est ex victis alios trepidos aut dissipatos fugam effundere et inter fugiendum misere trucidari; alios, qui in vestigio cadere maluerunt, in caesorum strages congestos, ut quem cuique fors aut virtus coniunxerat, pedites equitesque, |104| victores et

victos, ‘animi ferociam, quam’ habent in vita, ‘in vultu’ retinentes iacere. Videres alios in pulvere tabido spiritum intercludere, alios ex strage media ‘nudantes cervicem iugulumque’ victoribus eosque obsecrantes ut ‘reliquum’ sibi ‘sanguinem’ hauriant. At vero hi vel effera ulciscendae iniuriae libidine in eos afflictos insultare et obiectare sarcasmos, vel cupiditate legendi spolia transilire, ac, ne quid sit in mora, aliis poplites, brachia aliis decidunt, [[11v](#)] alios medios dividunt, quo ocyus eos militaribus armis vestibisque despolient. Neque enim victoria proeliorum exitu terminatur; nam mox ad agrorum vastitatem urbiumque direptiones divertunt. Et o quam foeda tætraque heic sese offert imago latitantium, extrahentium, fugientium, assequentium, observantium, irrumpentium, trucium inter pavidos, ferorum inter miseros, et ex alienis laetorum malis! Omnia, quocumque oculos animumque convertas, infensa, hostilia omnia: morbo affecti, confecti senio, honestae matronae, generosae virgines, pueri liberales in lectulis, in conclavibus, in intimis aedium penetralibus, in parentum complexu, ante focos, ante aras, omni humanitate abacta, omni admissa fandi nefandique licentia, vita privantur, spoliantur fortunis, bonis omnibus exuuntur.

[7] Maxima quidem videntur et acerbissima damna, mala et exitia, quae bella dare et afferre solent, ita ut quivis forti robustoque animo praeditus eorum vel sola imagine luctu horroreque refugiat. Sed si cui, omni erroris nebula dissipata, clarior veritatis Phoebus affulgeat, et has cum iis componat cladibus, quas sibi dat stultus secum ipse belligerans, si ullam sensus habeat partem, haec longe maiora esse fateatur. Etenim quae vulnera infligere solent hostes, ea saepe, et maiore quidem animi sensu, a chirurgis excipimus; quas illi inferunt mortes, eas, nisi vetarent id leges, saepe in mala spe positi homines ultro sibi consciscerent; urbe spoliant? at facinorosi scientes prudentesque solum vertunt; fortunis privant? at ganeones nepotesque per luxum eas et libidinem prodigunt; libertatem adimunt? [[12r](#)] at sunt perditii homines, qui ad precium partiendum se venundari patiuntur. Contra vero (attendite, auditores, res magna [[106](#)] est; attendite, res vestra est), contra, inquam, stultus sibi bellum infert, non armis, quibus punctim aut caesim ferit, sed per summum cruciatum distrahitur; ea vi superatur, qua vehementior nulla; ea spoliatur urbe, quae una est; iis

privatur fortunis, quas vel reges expetunt; in eum conicitur carcerem, quo nihil acrius, nihil tenebrosius; in eius redigitur servitatem, cuius omnium saevissimum est imperium.

[8] Forte an putatis me inopinata magnifice loqui? Non ita est, ita me Deus bene amet, non ita est; vera loquor, et quorum si quis heic stultus adesset, quod haud puto, si is modo secum habitet, 'de se coniecturam' facere posset. Stultorum arma sunt effraenes animi affectus; vis qua superatur, conscientia; urbs qua spoliatur, mundus; fortunae quibus exuuntur, humana felicitas; carcer ubi truditur, corpus; domina cuius imperio subiicitur, fortuna. Haec igitur singula, dum aliquanto amplius persequar, quaeso vos, auditores, benigne, nempe vestro de more audiatis.

[9] Et principio quidem attendite quos acerrimos adversus semet hostes et quam perniciosis armis instruat stultus. In ea animi parte, quae rationis est expers (ut similitudine Philonis ad hanc rem apposita utar), duo sunt veluti equi, irascens unus, alter concupiscens; ille mas, haec foemina; ille gestiens, animosus, impotens, hic fractus, languidus, deses; illo animus in ardua atrociam, hoc vero in proclivia et amoena fertur. Ex his duobus <12v> equis, non secus ac illo Troianorum dureo, quot inclusi sese exerunt hostes! Etenim, ubi semel prava cupiditas alicuius apparentis boni animum stulti incessit, ibi tum omnium perturbationum fons et origo existit amor; si bonum quam longissime absit, desiderium nascitur; si consequi possit, spes erigitur; si praesens sit, exoritur gaudium; si ita summum reputatur, ut in eo non nisi unus excellere possit, zelotypia et aemulatio praesto est; si eius copiam alius habeat, nos inopia |108| laboremus, invidia cietur. At ubi eius modi fluxi et fucati boni compotes facti sumus, et, detracta persona, res manet, quia quod prius bonum videbatur, mox sub specie boni latens reteggit malum, statim odium amori contrarium succenturiatur; ac, si malum longe absit, abominatio et fuga expeditur; si praesens nos premat, tristitia erumpit et dolor. Atque heic confestim cupiditati irascibilis appetitus opportunam fert opem. Etenim ad malum depellendum excitat iram; quod si vincere posse putet, armat audaciam; si de victoria desperet, iterum cupiditas ingruit; et si malum mediocre sit, toedium; si summum, ad stultum debellandum, stuporem etiam educit. Ducunt agmen appetitus et fuga, mediam tenet aciem gaudium, est in

subsidiis dolor. His hostibus stulti animus impetitus optat, timet, gaudet doletque; sed quia artem vitae, sapientiam, non callet, fluxa vota, timores irriti, ‘mala mentis gaudia’, soli timores solidi. Siquidem optant adolescentes ‘unguenta’, corollas, ‘convivia’, sed in his subest ‘amari aliquid’, quod totam postea rationem vitae conturbet; optant iuvenes gloriam, sed quae (exquisita et affectata) Varrones Cannensi <13r> clade deturpet; optant viri potentiam, sed quae, virtute non moderata, trahit unco Seianos; optant senes divitias, sed quae (meritis non partae) Crassos pessundant; optant decrepiti longævam vitam, ut senii incommoda sentiant et ‘suorum funera’ videant. Timent quidem insipientes, sed ‘quae nihilo metuenda magis sunt quam quae pueri in tenebris’ pavere solent; ‘et’ vertunt ‘terga, quemadmodum’ hostes, quos actu ‘pecorum pulvis’ sublatus ‘exiit castris’. Quamobrem, eos, scita tralacione, maiusculos pueros Seneca vocat, quibus, post iuventam canosque, ‘non pueritia, sed, quod gravius est, puerilitas remanet’. |110| Timent enim ne quid sibi detrahatur honoris, qui re ipsa in honorantibus est; timent ne quid patrimonii atteratur, quod re vera est in bonis fortunae; timent ne supremum properet fatum, quod, si sanguinis guttula in sinistro cordis ventriculo subsistat, imminet repentinum.

[10] Gaudia vero stultorum (si tamen gaudia appellanda sint, et non potius integrationes doloris) quam perfunctoria! quae non perpetua hilaritas, sed subita diffusio consequitur. Etenim ea animi pars, quae ratione praedita est, et stultis, ut ita dicam, poenae nomine relicta, suspicit quandoque Archimedes, post propugnatam quantum pote fuit suis miris machinis patriam, inter Syracusarum direptionem in erudito pulvere geometricarum apodixium suavitate occupatum teneri; admiratur Scipiones, post Hannibalem devictum, post Carthaginem eversam, pro ingrata Roma libentissime Linterni villulam commutare, et per summam animi tranquillitatem inter literas abditum et sua ipsius virtute involutum vel sapientiae studiis vel memoria <13v> rerum praeclarissime a se gestarum delectari. Adeo enim gratiosa est virtus, ut insitum etiam sit improbis probare meliora. Sed quid tum? gravissimum illud sentiunt malum, quod stultis poëta grandiloquo ore imprecatur:

‘Virtutem’ ut ‘videant intabescantque relicta’.

Quandoquidem ratio, a virtutis pulchritudine, ad quam nata est, commota, arripit affectuum ac perturbationum habenas; sed nequicquam. Etenim aut a refractariis equis, instar Homerici Hectoris, raptatur, aut, quoniam nescit fines

‘quos ultra citraque nequit consistere rectum’,

vel vehemens, dum aliqua devitat vicia, incurrit contraria, vel, a se |112| ipso dissidens, laudat virtutes, viciis obsequitur; et ne timidum audiat, audacium fert praemia, iniurias et contumelias; ne audacem, ‘omnia tuta’ timet; ne avarus habeatur, rem omnem prodigit; ne prodigus, a congesta pecunia tanquam a sacro abstinet et ‘suum genium’ defraudat. Itaque, in omni vita, vel cupiditatibus ardet vel timoribus trepidat vel voluptatibus insanit vel curis aerumnisque conficitur. His suppositis flammis, his admotis arietibus pluteisque stulti animus oppugnatur. Qua vi expugnatur tandem? qua nemo se protegere potest: vitae inter vicia traductae conscientia. Haec Diras, haec Intemperias ciet, quae stultum tenent et agitant. Lubet eos oculis videre iactatos? Spectate. Stulti ‘vita’ semper ‘ingrata’, semper ‘trepida est’; semper is sibi dissidet secumque pugnat; semper fastidio sui laborat sui que toedet ac poenitet. Nunquam ei velle ac nolle decretum est; variat cottidie iudicium vertitque in contrarium; sua despicit, aliena miratur eiusque, ut Plautini Alcesimarchi:

<14r>

‘ubi’ est, ‘ibi non’ est; ‘ubi non’ est, ‘ibi est animus’.

Semper apud se causam dicit et se condemnat; semper foris est, nunquam secum habitat; nova commutans loca, nova obiens munia, novam ‘vitae’ rationem instituens, ‘novas spes etiam in exitu’ inchoans, semper se fugit.

[11] Talibus stulti oppugnati armis, tanta vi debellati, quam amplissima et pulcherrima privantur urbe? Ea nimirum, quam non aratro designati ambiunt muri, sed ‘flammania’ coeli ‘moenia’ circumdant; quae non mutabili lege fundata est, sed aeterno regitur |114| iure; in qua ‘non municipale sacrum’ colitur, sed coelum, sydereum Dei Opt. Max. ‘templum reseratur’; cuius theatrum, terrae patent; thermae maria; stadia solis viae. Eius urbis civitas non nisi Deo sapientibusque communis

est, quando eius iuris communionem non p r i n c i p a l i b e n e f i c i o , non liberis, non nave, non militia homines, sed sapientia, consequuntur. Etenim (attendite per vestram fidem) ius, quo haec maxima civitas fundata est, divina ratio est toti mundo et partibus eius inserta, quae omnia permeans mundum continet et tuetur. Haec in Deo est, et Sapientia Divina dicitur; a solo sapiente cognoscitur, et sapientia humana appellatur. Quis igitur grandius et magnificentius quam quod dicat: «Civis Romanus sum», dicere potest: «Mundi civis sum», nisi solus sapiens, qui de rebus superis inferisque, divinis, humanis, universis vera cogitare et disserere sciat? Quis, nisi sapiens, pro tantae civitatis cive probare potest, qui naturae et universi legem norit ac servet? Quae res eius rei publicae iura Deo hominibusque communicat? Perfecta ratio, qua Deus cuncta operatur, <14v> sapiens cuncta intelligit. Quae res hominum cum Deo necessitudines conciliat? Veritas, quae ab unis sapientibus vestigari sinit et, ut Graecum notat nomen, circa Deum versatur. Quae res homines Dei similes facit? Virtus, qua freti Stoici, nimis superbe de sapiente, nimis abiecte de suis diis disserentes, illud statuunt, quod eadem res sapientem' efficiat, 'quae Deum', nempe virtus, 'nulla re' praeterea, 'nisi immortalitate, quae nihil ad bene vivendum pertinet, cedens coelestibus'. Dicamus id magis pie et verius graviusque: una re nos Deus sui similes reddit, virtute, qua nedum humanae, sed cum coelestibus etiam aeternae nos compotes facit felicitatis.

| 116 | [12] Magna stulti civitate privantur; magnis item necesse est ut spolientur opibus ac fortunis. «Quibus?» rogabit. Felicitate. Nam omnibus quidem hominibus natura insitum est, ut 'beatam' expetant 'vitam'; at vero stulti, 'dum illam petunt, fugiunt', quandoquidem, 'cum beatae vitae summa sit' vera hilaritas, 'solida' tranquillitas, 'inconcussa securitas' ii s o l i c i t u d i n u m 'causas colligunt, et per insidiosum iter' 'longius' ab eo, 'quod petunt, semper abscedunt' et, 'in labyrintho' p r o p e r a n t i u m instar, sua ipsorum velocitate se implicent. Quid ita? quia eos deficit perfecta virtus, hoc est aequalitas ac tenor vitae per omnia sibi constans, quod fieri nullo pacto potest, nisi rerum scientia prudentiaque contingat. Etenim humanae vitae propositum et appetendorum ultimum, quo potiti nihil ultra petimus vel egemus, et quo uno, utpote ad id natus animus, consummatur, est certa scire, recta operari, atque illo

contemplari, <15r> hoc imitari Deum. Ubi semel inter haec studia sapiens versatur, eo gaudio eius vita perfunditur, cuius indivisae sunt comites conscientiae tranquillitas innocentiaeque securitas. Scientia enim praestat ut sapiens 'animum' deducat 'a corpore, et multum cum meliore ac divina parte' versetur, et 'cum hac querula' ac 'fragili quantum necesse est'. Itaque rerum vestigans causas mente Deum adit, et his cogitationibus oblectatur et pascitur. Recta vitae institutione agnoscit in nobis esse appetitionem et fugam, virtutem et vicia, extra nos corpus, opes, gloriam; agnoscit quae in nobis sunt, natura sua libera et propria esse; extra autem posita, serva et alieni iuris. Quamobrem ita se conformat, ut quicquid ex Dei constitutione nos pati necesse sit, id magno animo excipiatur. Ad hoc sacramentum se adactum intelligit: ferre mortalia, nec perturbari his, quae vitare nostrae potestatis non est. Itaque ab celsa mentis veduti arce omne fortunae regnum despectat et, veluti summus Olympi vertex, humanorum casuum ventos nubesque superat.

[118] [13] Tot tantisque stultus spoliatus fortunis, libertate etiam iusti iure belli privatur; libertate, inquam, quae non vindicta aut pileo donari solet a dominis, sed quam dat sua manumissione sapientia. Hinc in arctum truditur carcerem asservandus multis spissisque tenebris circumseptum et horroribus undique circumfusum. Nulla ibi rimula hiat, per quam lucis radius penetrare possit; nullus ei verus triumvir praest; nullus fidus ad ostia custos, qui extrinsecus allata ex bona referat fide.

[14] Credo <15v> equidem vos iamdudum tenere quae dicam. Tenebricosus carcer est corpus; triumviri, opinio, falsitas, error; custodes, sensus, qui in pueris acerrimi, in senibus hebetes et in omni vita pravis affectionibus corruptissimi. Quivis nervorum morbus, quodlibet organorum vicium, quaecumque appetitus intemperantia eos corrumpit et labefactat. Quid? Diversae corporum compages quam diversa, immo contraria, ingenia induunt? Amor vero quam miris modis vim imagines conformandi distorquet? quam miris odium depravat? Qui amant dominarum vicia, tanquam virtutes, exosculantur; qui oderint, tanquam vicia, virtutes abhorrent. Hinc illi opinionum, quibus iactantur, fluctus; illi studiorum, quibus submerguntur, euripi; illi errorum scopuli, in quos impingunt. Cumque nesciant quam alti rebus termini haereant, et quid fieri possit,

quid secus, ignorent atque adeo non habeant gubernaculum vitae sapientiam, se fortunae committunt, a qua dum saevissimis habentur modis, illas voces per summum animi dolorem emittunt: «Non' p u t a b a m ; spes me frustra habuit; 'hoc mihi restare' n e s c i e b a m !».

[15] O quam vere, cor et pupula sapientum, o quam vere, Plato, dixisti hominem stultum animal esse omnium ferocissimum! Nam |120| quae maior ferocia, immo feritas est, quam adversus semet ipsum tam infandum bellum indicere? in horas a sua ipsius conscientia sub iugum per summam turpitudinem agi? in tam amplissima urbe nullum caput habere? fortunis privari, quae unae propriae sunt? carcere tam duro asservari, quem potest infringere? a saevissima domina <16r> non ad sapientiae aram perfugere? Eia, agamus hoc tandem, et nosmet ipsos respiciamus; nos nostri misereat, et sanctum nobiscum ipsis paciscamur foedus. En foeciales ad id ferendum parati; heic adsunt, ut nobis verbis praeant: sequamur igitur. Et illi pareamus naturae legi, quae iubet ut quisque sibi constet. Facilis est, nam ingenita; benigna, quia naturae.